

MÜDAHALECI KAPİTALİZM

Tevfik PEKİN(*)

ÖZET

Devlet ile İktisat arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Her şeyden evvel ekonomik olayların içerisinde cereyan ettiği hukuki çerçevenin belirleyicisi ve düzenleyicisi devlettir. İhtiyaçlarımızı gideren mal ve hizmetlerin üretimine, dağıtımına ve yerine göre tüketimine ilişkin kaideleri ve ilkeleri belirleyen, uygulamaya koyan da devlettir. Ekonomik olaylar için gerekli alt yapıyı oluşturacak bu kaideler bütününe ekonomik sistem diyoruz.

İktisat literatürü iki ana sisteme yer vermektedir. Bunlardan biri Kapitalizm diğeri ise Sosyalizm'dir. Teorik olarak devletin ekonomiye müdahalesi kapitalist sistemde hiç yokken, sosyalist sistemde en fazladır. Ekonomiye hiç bir müdahalesi olmayan kapitalist sistem fikri uzun ömürlü olmamıştır. Devletin 1870'lerden bu yana gittikçe artan dozlarda ekonomiye müdahale ettiğini görmekteyiz.

Bu gelişme, Müdahaleci Kapitalizm diyebileceğimiz üçüncü bir sistemi doğurmuştur. Bu sistemde, kapitalist sistemin girişim özgürlüğü, çalışma serbesliği, özel mülkiyet ve miras hakkı gibi temel ilkeler esas itibarıyla korunmuştur. Asıl müdahale piyasaların işleyişine yapılmış ve bunun yanında devlet aynen bir özel girişimci gibi bir kısım mal ve hizmetlerin üretimini yüklenmiştir.

I - DEVLET KAVRAMI

İnsanlar toplumsal bir ortamda yaşarlar. Toplumdaki ilişkilerin bir düzen içerisinde yürütülmesi, birlikte yaşamının kaçınılmaz bir gereğidir. İşte bu zorunluluk bizi devlet fikrine götürmektedir. Ancak şunu hemen söyleyelim ki, insanlar henüz devletin otoritesine ihtiyaç duymadan yaşadıklarında bile ekonomik faaliyetlerde bulunmuş-

(*) Prof.Dr., D.E.Ü. İ.İ.B.F. İktisat Bölümü

muşlardır. Hatta diyebiliriz ki, insanlığın var olmasıyla birlikte ekonomik faaliyetler, çok da basit olsalar bile ortaya çıkmışlardır. Kuşkusuz o zamanın ekonomik olayları günümüzdeki gibi karmaşık değildi, ancak vardı. Buradan vardığımız sonuç insanların bir devlet düzeni içersinde yaşamaya ihtiyaç duymadıkları çağlarda da, ekonomik faaliyetlerin var olduğudur.

Zaman içersinde insanlar çoğalmış, nüfus artmış, insanların toplumsal bir yapı içersinde beraberce yaşamaları dönemi başlamıştır. Bu dönemde bu tür yaşamının zorunlu bir sonucu olarak bir otoriteye, düzeni sağlayacak bir kuruma ihtiyaç hasıl olmuş ve böylece Devlet olgusu ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bu kurum, ilk çıkışından bu yana çok önemli gelişmeler yaşamıştır. Nitekim henüz merkezi otoritenin güçlenerek tek ve mutlak güç haline gelemediği Ortaçağ Avrupası'nın feodal sistemlerinde "Mülk Devlet" anlayışı, Fransız ihtilâline kadar geçen zamanda "Polis Devlet" anlayışı hakim olurken, Fransız İhtilâlini izleyen yıllarda da "Hukuk Devleti" ve daha sonra da "Sosyal Devlet" kavramları dönemlerine damgalarını vurmuşlardır.

Derebeylik de denilen mülk devlet sisteminde senyör adı verilen bazı kimselerin asker yetiştirdiklerini ve bazı kamu görevleri yüklendiklerini ve bunlara karşılık da merkezi hükümet tarafından kendilerine toprak verildiğini görmekteyiz. Zaman içersinde güçlenen bu derebeyleri, şehir idareleri ve kilise yönetimleri ile de birleşip güçlenerek devlet otoritesine ortak olur hale gelmişlerdir. Böylece mülk devlet kavramı, aslında merkezi devlet otoritesinin zayıf olduğu bir devlet olgusunu ifade etmektedir. Gerçi burada merkezi hükümetin, ya da hükümdarın egemenliği ve mülkiyet hakkı senyör ve şehir yönetimleri gibi otoritelerin üstündeydi, fakat yine de onlara hakim olacak maddi güçten yoksun olması nedeniyle, yetkilerini onlarla paylaşmak zorunda kalıyordu.

Zaman içersinde hükümdarların gittikçe güçlendiğini görüyoruz. Bu gelişme merkezi otoritenin, senyörlere, kilise yönetimlerine ve şehir idarelerine tamamen hâkim olmasına kadar devam etmiş ve böylece "Polis Devlet" kavramı ortaya çıkmıştır. Devletin yada hükümdarın mutlak gücünü ve üstünlüğünü ifade eden "PolisDevlet" olgusu Avrupa'da Fransız İhtilâline kadar devam etmiştir. Burada hükümdarın yetkileri, mülk devleti anlayışında olduğu gibi mülkiyet hakkında doğma olmayıp, onun temsil ettiği devletten ve kendi kişiliğinden doğan sınırsız bir haktır.

Fransız İhtilâlini izleyen yıllarda Avrupa'da mutlak hükümdarlıkların yıkıldığını ve polis devleti kavramının da ağır ağır zayıfladığını ve yerine zamanla ve belli evrelerden geçerek "Hukuk Devleti" kavramının

yerleştğini görüyoruz. Hukuk devletinde, en üst güç ve otorite olan devlet, tüm bu gücünü daha önceden belirlenen ve kendisinin de uymak zorunda olduğu hukuk kurallarından alır. Yönetilenleri diğer bir ifadeyle vatandaşları, devlete karşı koruyan da yine bu hukuk kurallarıdır. O halde hukuk devletini karakterize eden şey, onun hukuka bağlı olması, daha iyi bir ifadeyle hukukun üstünlüğü ilkesidir.

Günümüzde "Hukuk Devleti" kavramının ötesinde devletin sosyal görevlerine ağırlık veren "Sosyal Hukuk Devleti" ya da "Sosyal Devlet" kavramları da ağırlık kazanmıştır. Bu kavramla ifade edilen yeni anlayışa göre devletin görevi, bilinen klâsik görevlerine ilâveten, sosyal adaleti geliştirmek, bireyin ve toplumun refahı için çalışmak ve sosyal güvenliği sağlamaktır.

Sosyal adalet ilkesi, toplumun belli bir dönemde ürettiği değerlerin, diğer bir ifade ile milli gelirin toplum içinde adil bir dağılımı gereğini ifade eder. Kuşkusuz herkese daha büyük bir pay için, milli gelirin artırılması görevini de sosyal adalet ilkesi içersinde düşünmek gerekir. Sosyal adalet ilkesi yanında, sosyal refah ilkesi, toplumun ve toplumu oluşturan fertlerin geliştirilip kalkındırılması ilkesi de çağımız devletinin görevi olmaktadır. Sağlık, kültür, eğitim konularında devlete önemli görevler düşmektedir. Sosyal güvenliğin sağlanması da yukarıdaki iki unsuru tamamlamaktır. İşsizliğin giderilmesi, çalışanlara yeterli bir ücret sağlanması, yaşlılık ve sağlık sigortaları v.b. konular da devletin sosyal güvenlik görevleri içersinde düşünülmektedir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla devlet kavramını ve bu kavramın bu güne kadar geçirdiği gelişmeleri özet olarak vermeye çalıştık. Şimdi de devlet ile iktisat arasında ne gibi bir ilişki vardır, bunu açıklamaya çalışalım.

II - DEVLET VE İKTİSAT

Devlet ile İktisat arasında sıkı bir ilişki olduğu açıktır. Nitekim, her şeyden evvel ekonomik olayların içersinde cereyan ettiği hukuki çerçevenin belirleyici ve düzenleyicisi devlettir. Bunun yanında ihtiyaçlarımızı gideren mal ve hizmetlerin üretimine, dağıtımına ve yerine göre tüketimine ilişkin kaideleri ve ilkeleri de belirleyen, uygulamaya koyan devlettir. Daha genel bir ifadeyle devlet ekonomik olaylar için gerekli alt yapıyı oluşturacak kaideler bütününe ortaya koyan bir otoritedir. Devlet ile iktisat arasındaki ilişkilerin daha yakından incelenmesi bizi ister istemez ekonomik sistem sorununa götürür. Biz de burada ekonomik sistemlere yer vererek açıklamalarımıza devam edeceğiz.

Çok öznlü bir tanımını ile ekonomik sistem, ekonomik olayların içersinde cereyan ettiği hukuki ve sosyal bir çerçeve olarak tanımlanabilir. Daha kapsamlı bir tanıma göre ise ekonomik sistemi, ihtiyaçlarımızı doğrudan veya dolaylı olarak gideren mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketimini düzenleyen ilkeler topluluğu, ya da insanların iktisadi faaliyetlerinin içersinde cereyan ettiği hukuk, töre ve geleneklerin biçimlendirdiği bir organizasyon olarak nitelemek mümkündür.

Bugün iktisat literatüründeki iki ana ekonomik sistem yer almaktadır. Bunlardan biri kapitalizm, diğeri ise sosyalizmdir. Kapitalist sistemde kişi kâr ve zarar kendisine ait olmak üzere istediği işi kurabilir, istediği yerde ve istediği işte çalışabilir. Bu geniş serbesti kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçası olan liberalizm kavramında ifadesini bulur. Bu nedenle kapitalist sisteme, liberal kapitalizm denilmektedir. Bu sistemde rekabet tamamen serbesttir. Mülkiyet ve miras hakkı dokunulmaz bir haktır. Tamamen serbest olarak ekonomik faaliyetlerini sürdüren kişi, kazancının fazlasını mülk edinme için kullanır. Bu nedenle sistemin motoru kârdır. Birey ile toplum çıkarları çatışmaz, kişi kendi çıkarlarını gerçekleştirdikçe, toplum çıkarlarını da gerçekleştirmiş olur. Bu sistemde serbestçe işleyen fiyat mekanizması, ekonomik kararların ekonomi için en yararlı olacak bir şekilde verilmesini sağlar. Dış ve iç ekonomik dengeyi serbestçe işleyen fiyat mekanizması oluşturur. Tüketiciler hangi mal ve hizmetlerden ne miktarlarda satın alacaklarına, firmalar hangi mal ve hizmetleri hangi yöntemle üreteceklerine, üretilen malları iç ve dış pazarlardan hangisine pazarlayacaklarına, üretim faktörlerini hangi işlerde ve nerede çalıştıracaklarına, piyasada arz ve talebe göre tamamen serbestçe oluşan fiyatlara göre karar verirler.

Görüldüğü gibi, kapitalist sistemde devlet tamamen ekonomik faaliyetlerin dışındadır. Onun görevi, klasik devlet görevleri olan adalet sağlamak ve ülkeyi iç ve dış düşmanlara karşı korumaktır. Bunların dışında devlet serbest rekabetin sağlanması için her türlü tedbirleri almaktadır.

Sistemler yelpazesinin tam diğeri ucunda yer alan sosyalist sistemde ise kişinin girişim özgürlüğü, istediği yerde ve istediği işte çalışma serbestisi yoktur. Kişi çıkarlarıyla toplum çıkarlarının çakıştığına inanan sosyalistler kişiyi tamamen geri plâna almışlardır. Serbest rekabetin bulunmadığı bu sistemde özel mülkiyet, özellikle üretim araçları mülkiyeti, lağvedilmiştir. Kâr diye bir gelir kategorisi yoktur. Kârın yerini ücret almıştır. Sosyalist sistemde, serbestçe işleyen fiyat mekanizması bertaraf edilmiştir.

Kapitalist sistemde serbestçe işleyen fiyat mekanizmasına bırakılan

hayati kararların çözümü, sosyalist sistemde devlete ya da devlet adına görev yapan merkezi bir otoriteye terkedilmiştir. Yani bu sistemde tüketicilerin hangi mal ve hizmetlerden ne miktar alacaklarını, ekonomide hangi mal ve hizmetlerden ne miktarda üretileceğini, kişilerin nerede ve hangi görevde çalışarak ne miktar ücret alacaklarını devlet saptamaktadır. O halde, kapitalist sistemde hiç bir ekonomik görev üstlenmeyen devlet, sosyalist ekonomide her şeyi düzenleyen ve her türlü ekonomik kararları alan bir otorite olmaktadır.

III. DEVLETİN EKONOMİK HAYATA MÜDAHALESİ

Pür haliyle kapitalist sistem uzun ömürlü olmamıştır. Kendi kendine işleyen fiyat mekanizmasının ortaya çıkardığı bazı sorunlar, devleti ekonomik hayata müdahale etmeye zorlamıştır. Nitekim iktisat tarihi tetkik edildiğinde, 1870'den bu yana olan zaman içersinde devletin daima artan bir şekilde ekonomik hayata müdahale ettiği veya sosyal şartların onu bu müdahaleye zorladığı söylenebilir. Bu yönden, devlet ile ekonomik hayat arasındaki ilişkileri inceleyen pek çok müellifler bu devreyi müdahalecilik devri olarak nitelemektedirler.

Devletin ekonomik hayata müdahalesini hazırlayan ve bu müdahalenin gittikçe artan dozlarda uygulanmasını zorlayan faktörler, farklı ehemmiyet derecelerinde olmak üzere, pek çoktur. Aşağıda bunlardan sadece bir kısmına değinilecektir.

a) Değişen dünya görüşü

Liberal ekonomistler, bu gün genellikle söylendiği gibi, aşırı kâr hırsı ve egoizme yer veren bir sistemin mensubu olmak amacıyla değillerdi. Onlara göre, her fert kendi menfaatını maksimize etmeye çalışırken, genel menfaatlerin gerçekleşmesine de yardım edecekti. Ekonomik hayatın esas itici gücü bu şahsi menfaat olacaktı. Ancak bu şahsi menfaat aşırı bir menfaat hırsı değildi. Liberaller dini inançlara, ahlâki kaidelere geniş yer veriyorlardı. Ferdin zararlı davranışlarını, bu manevi kaidelerin çizdiği sınırların önliyeceğine inanıyorlardı. Nitekim onların zamanında bu manevi kıymetler, toplumda olumlu rol oynıyabilecek güçteydiler. Bu sebeple onlar ülkede ekonomik ve sosyal dengenin, düşündükleri bu düzen içersinde aksamadan kurulabileceğine ve bu düzen içersinde toplumun optimum sosyal hasılaya ulaşabileceğine inanıyorlardı.

Fakat olaylar ve uygulama bu düşünceleri doğrulamadı ve özellikle liberallerin ekonomik ve sosyal dengenin kendi sistemlerinde sürütünmesiz olarak ve kendiliğinden gerçekleşebileceği fikri uygulamada aksadı. Nitekim, serbest rekabet şartları altında sür'atle gelişen kapitalizm artık manevi

unsurlara (din, ahlâk, örf ve adet gibi) kıymet vermez olmuş ve bunların çizdiği sınırları aşmıştır. Şahsi menfaatlerini sözkonusu sınırların ötesinde de olsa gerçekleştirmek isteyen fertlerin menfaatleri ile toplum menfaatleri çok defa aynı paralelde olmuyordu. Çatışmalar kaçınılmaz hale gelmişti. "İnsanlar ne kadar fena iseler o kadar çok kanunlara ihtiyaçları vardır" diyen eski bir yargıya uyarak liberaller, az da olsa devletin ekonomik hayata müdahale etmesinin zorunlu olduğunu kabul ettiler. Zira, manevi kaidelere uymayanlar, uyanların kesesinden daha çok kazanç temin etmeye başlamışlardı. Devlet buna seyirci kalamazdı. Müdahale etmeliydi. Nitekim ilk müdahale böylece başlamış oluyordu.

b) Sosyal şartlar

On dokuzuncu asır Avrupa'sı muazzam bir nüfus artışına sahne olmuştu. Artan bu insanları beslemek, her birine iş bulmak bir problemdi. Bu sorunun çözümlenmesi, ancak basit üretimden, daha verimli olan sermayeli üretim tekniğine geçişle mümkün olabilmiştir. Sermayeli üretim tekniği, basit üretime nazaran daha dolambaçlı daha uzun süreli fakat daha verimli idi. Bu sebeple daha fazla işçiye iş bulmak mümkün olmuştu.

Böyle bir ekonomide sermayenin ve ona bağlı olarak sermayederin hâkim bir rol oynayacağı açıktır. Bu ise zamanla daha kuvvetli olan patronun işçiyi istismar etmesi neticesini doğurmuştu. Köylerden şehirlere akan işçi kitleleri aynı kötü şartlar altında yaşıyorlardı. Dertleri, sorunları hep aynı idi. Bu durum ağır ağır aralarında bir birlik doğmasına sınıf şuurunun teşekkül etmesine yardımcı oluyordu. İşçiler dışardan da teşvik edilerek bir sınıf olarak patronun karşısına çıktılar.

Ancak, işçiler problemlerinin çözümünde ikiye ayrılmışlardı. Birinci grup, kapitalist sistemin tamamen bertaraf edilip yerine yeni bir ekonomik ve sosyal sistemin kurulmasını isterken, ikinci grup alınacak tedbirlerle halihazır sistemin düzeltilmesi cihetine gidilmesini daha uygun buluyordu.

İkinci görüş daha çok taraftar buldu. Alınacak tedbirlerle sistemin düzeltilmesi cihetine gidildi. Bu tedbirleri alıp uygulayacak devlet de, böylece ekonomik hayata müdahaleye başlıyordu.

c) Ekonomik ve politik zorunluluklar

Kapitalizmin ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı duruma soktuğu ve zayıf düşürdüğü sınıflara devletin ekonomik hayata müdahale ederek yardım yapması çığır bir kere açılmıştı. Bu meyanda, köylülere zanaatkarlara, küçük tüccarlara da yardım yapılmalıydı. Gerçi, liberal ekonomik sistemin geliştiği ilk sıralarda işlerini kaybeden ve müşkül duruma düşen

bu iş kollarındaki kimselerden bazılarının zamanla işlerini tekrar düzelttiklerini, böylece de köylünün çiftlik sahibi, bakkalın tüccar ve zanaatkârın da imâlatçı olduğunu görmek mümkün olmuştur. Fakat bunlar sınırlıdır. Devletin yardıma muhtaç olan bu insanlara yardım elini uzatması isteniyordu. Nitekim devlet, bu iş kollarında çalışanları da koruyacak bazı tedbirler alma yoluna gitti. Nitekim 1870 yılında Avrupa'da başlayan tarım krizinde. devletler her türlü müdahaleden uzak serbest ticarete bir set çekmek zorunluluğunu hissettiler ve ilk defa tarımsal ürünleri, Avrupa dışından gelecek ürünlere karşı koruyacak himaye tedbirleri aldılar. Böylece devletin ekonomik hayata müdahalesi bir miktar daha artmış oluyordu.

Serbest rekabet ilkesine zamanla büyük iş sahiplerinin, tüccarların ve maliyecilerin de sırt çevirmeleri oldukça garip karşılanacak bir şeydi. Zira bunlar liberal ekonominin ana ilkesi olan serbest rekabet sayesinde büyük işler vücuda getirebilmişlerdi. Fakat kimse kartellerin, tröstlerin doğuşuna mani olamadı. Bu kere devlet bunlarla da mücadele için ekonomik hayata müdahale etmek zorunluluğunu duydu.

Diğer taraftan devlet yurt içinde üretilen ürünlerin yurt dışında pazar bulabilmesi ve bunun yanında içeride de önemli ürünlerin himayesi için ekonomik hayata müdahale etti.

Böylece Sombart'ın dediği gibi ekonomik düşüncede, devlete yaslanma ve devletten daha çok şey bekleme yönünde inkâr edilmeyecek bir değişme meydana geldi. Her menfaat grubu her üretici grubu mümkün olduğu kadar devlet himayesinden istifade cihetine gidiyor ve çâşitli baskı grupları halinde amacının gerçekleşmesi yönünde politik baskılar icra ediyordu.

IV - MODERN DEVLET ANLAYIŞI

Ortaya çıkışı kısaca incelenen müdahalecilik fikri gelişerek zamanımıza kadar intikal etmiştir. Bugün modern devlet diye tanımladığımız devlet, ister sağda ister solda olsun, ekonomik hayata çeşitli derecelerde ve yine çeşitli şekillerde müdahale etmektedir. Bu müdahale devletin bizzat ekonomik faaliyet sahasında görünmesi şeklinde olabildiği gibi, devletin bizzat piyasada faaliyet göstermiyerek, ekonomik gidişe dışardan ve devlet olmanın kendisine bahşettiği imkânlardan istifade ederek yön vermesi şeklinde de olabilir. Devletin güttüğü bu politikaya, genelde "Ekonomi Politikası" denmektedir. Bu, devletin ekonomi sahasında kullanabileceği araçların bütününe verilen bir isimdir. Nitekim vergi politikası, para politikası, bölüşüm politikası, fiyat politikası v.s. ekonomi politikasının birer bölümüdürler.

Böylece, devletin ekonomiye müdahale etmesiyle üçüncü bir sistem diyebileceğimiz müdahaleci kapitalizm ortaya çıkmış olmaktadır. Müdahaleci kapitalist sistemde, kapitalist sistemin, girişim özgürlüğü, çalışma serbestisi, serbest rekabet, özel mülkiyet ve miras hakkı gibi temel ilkeleri, bir kısım müdahalelere rağmen esas itibariyle korunmuştur. Asıl müdahale, piyasada arz ve talebe göre işleyen ve ekonomik birimlerin kararlarına esas teşkil eden fiyat mekanizmasına olmuştur. Devlet bir kısım mal ve hizmet fiyatlarının oluşumunu bazen dolaylı bazan da doğrudan yöntemlerle kontrol altına almıştır. Bunun ötesinde bir kısım ürünlerin üretimi için devlet bir firma gibi ekonomide faaliyet göstermiş ve ekonomiye daha ciddi müdahalelere gitmiştir.

Bizim burada müdahaleci kapitalizm diye nitelendirdiğimiz bu ekonomik düzene karma ekonomi de denmektedir. Literatürde karma ekonominin tanımını da , özel yatırımlar ve özel teşebbüs yanında kamu yatırımları ve kamu teşebbüslerinin de önemli bir yer işgal ettiği, ayrıca devletin ekonomik faaliyetlere çeşitli yönlerden müdahalelerde bulunduğu bir sistem olarak yapılmaktadır. O halde karma ekonomi sisteminde, devletin özellikle bir girişimci olarak, ekonomide özel teşebbüsün yanında yer alarak bir kısım mal ve hizmetin üretimine bizzat girişmesi ve böylece gerekli gördüğü alanlara gerekli gördüğü dozda müdahale etmesi söz konusu olmaktadır.

INTERVENTIONIST CAPITALISM

Economy and state are strongly interrelated on the first hand the state determines and organizes the institutional framework in which economic affairs take place. The state also determines and implements the regulations and principles related to the production, distribution and in some cases consumption of goods and services which satisfy our needs. The totality of these principles which constitute the necessary economic base in which the economic activities take place, is called economic system.

In the economic literature there exists mainly two systems namely capitalism and socialism. According to economic theory state interference to economic affairs is absent in capitalist system state intervention is maximum. However a non interventionist capitalist state has hardly been feasible and the idea of interventionist capitalism has short-lived. Since 1870 economic history has witnessed an increasing involvement of state in the economy.

This development has led to the emergence of a third economic system called interventionist capitalism. Within this system main principles of capitalism such as free entrepreneurship, free business, private property and inheritance rights have been secured. The state's involvement in the economy has taken the form of intervention to the functioning of markets. At the same time state has acted like a private entrepreneur in order to produce some goods and services.